

УДК 81'1:81'373.2

ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО ЗАСОБАМИ ПОЕТОНІМНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ВІРШАХ С. ЖАДАНА

Реферат. У статті висвітлено засоби творення комічного за участі поетонімів. З'ясовано, що комічне може виникати внаслідок взаємодії поетоніма з його найближчим оточенням, у тому числі й іншими поетонімами. Зокрема, одним з таких засобів є контраст імені та його найближчого оточення, спричинений стилістичним конфліктом. Подібним до згаданого явища є оксюморон, утворений поетонімами, які називають референтів, що втілюють конкуруючі сили, або ж оксюморон, утворений стилістично несумісними поетонімами. До засобів творення комічного також належать невідповідність внутрішнього змісту поетоніма (а отже, і очікувань читача) авторській характеристиці референта та зв'язок опозиції між подібними референтами, названими подібними поетонімами.

Ключові слова: поетонім, комічне, поетонімні зв'язки, стилістичний конфлікт, оксюморон, поетонімна опозиція.

Для естетики художнього твору категорія комічного нерідко є однією з ключових. Створення комічного тексту – нелегке завдання для автора, яке можна виконати, максимально послуговуючись усіма доступними мовними засобами. Не останнє місце у переліку цих мовних засобів посідають поетоніми, які, взаємодіючи зі своїм найближчим оточенням, можуть мати комічний ефект.

Дослідження творення комічного засобами поетонімології виявляється актуальним у світлі зростаючого інтересу лінгвістів до можливостей поетонімосфери. А оскільки не всі властивості власних назв художнього тексту були достатньо вивчені, дана стаття є на часі.

Без сумніву, проблема комічного та засобів його реалізації в художньому творі висвітлювалася у лінгвістичних студіях. Також було з'ясовано можливості пропріальної лексики для створення комічного ефекту. Зокрема, важливе місце цій проблемі відведено у дослідженнях Ю. О. Карпенка [6], О. А. Шумейко [8, 9], Л. Д. Бурковської [1]. Так, О. А. Шумейко відзначає роль власних назв в утворенні іронічних фраз, комічні можливості конотонімів та промовистих імен. Ю. О. Карпенко аналізує гумористичний

потенціал фонетичного та лексико-граматичного обігрування онімів, словотвірну обробку власних назв, зумисні авторські граматичні помилки у відмінюванні оніма та множинне функціонування онімів у гумористичному тексті. Л. Д. Бурковська звертає увагу на «ефект заниження» (посднання високого і низького стилів за участі власної назви); спільну словотвірну модель побудови імен, що перебувають у близькому контексті; аллюзійність тощо. Проте необхідно зауважити, що проблема поетонімних зв'язків не досить активно висвітлювалася лінгвістами. Саме тому мета даного дослідження – заповнити цю прогалину – з'ясувати роль поетонімних зв'язків у творенні комічного. Доречним матеріалом для статті є поетична творчість Сергія Жадана, оскільки в ній можна виявити й іронію, і оксюмори, і комічні контрасти.

Проблема полягає ще й у тому, що вся різноманітність зв'язків поетонімосфери не досить досліджена. Ми пропонуємо розглядати поетонімосферу з точки зору поетонімних опозицій, які виникають унаслідок протиставлення віртуальних референтів, за якими закріплюються поетоніми, внаслідок чого опозитивність референтів переноситься на поетоніми.

У поезії С. Жадана «Прощання слов'янки» опозиція виникає за рахунок контрастування подібних елементів:

Скільки доводилось бачити даунів,
але таких навіть я не бачив –
один у футболці Звоніміра Бобана,
інший – у футболці Бобана Марковича,
така собі збірна Югославії з клоунади.

Поетоніми *Звонімір Бобан* і *Бобан Марковіч* ще й у своїй парності створюють комічний ефект для українського читача. Цікаво, що це імена реальних осіб. Так, Звонімір Бобан – югославський і хорватський футболіст, а Бобан Марковіч – сербський музикант. Тому лінію опозиції можна проводити вже на цій підставі. (Цікаво, що компонент *Бобан*, спільний для обох імен, у хорватів традиційно служить прізвисьмом, що означає 'камінь', а в сербів, чорногорців і македонців – іменем, формою імені *Слободан* чи *Богдан*). Проте про суперництво цих персонажів ідеться вже в наступній строфі:

Ага, і ось вони сідають до вагону і відразу
дістають карти і починають грати на гроші.
А грошей ні в того, ні в іншого немає.
Але чорта з два, – думає Звонімір Бобан, – зараз
я роздягну цього клоуна, – думає він
про Бобана Марковича, – зараз
я виб'ю
з нього

все гівно.

Сюрреалістичність і комізм ситуації підкреслюється фразою: “...ми в'їдемо з боку Братислави, на віслюках, як два Ісуса, ти і я, братіку, ти і я”, – оскільки зрозумілим є існування лише одного Ісуса. Проте цей рядок зрівнює персонажів у правах, дає їм спільну ознаку. Таким чином, з одного боку, парні персонажі утворюють опозицію на підставі їх взаємин протистояння й різних соціальних ролей їх прототипів.

Однією з форм поетонімної опозиції є поетонім-оксюморон, тобто поєднання двох власних назв із протилежними значеннями. Ця протилежність може виявлятися по-різному. Назви можуть належати до різних стилів мовлення – високого й низького. Суттєву роль для творення комічного шляхом поєднання різних стилів в одному імені зауважила Світлана Пиркало у своїй статті «Що в прізвищі?»: “Непогано також бути Шокало, як моя колега, а ще краще водночас мати ім'я Жозефіна. Це вже майже витвір мистецтва” [7, с. 96]. Однак досить часто комічний контраст досягається на рівні півтонів, прихованих значень. Заслуговує уваги яскравий приклад поетоніма-оксюморона в поезії С. Жадана «Єрусалим», що починається словами:

Йона Якір, вічний студент Харківського технологічного,
розстріляний пізніше за звинуваченням в терористичній
діяльності, прийняв революцію й став на бік народу
після того, як мав одкровення: вві сні йому явився
пророк Єзекііль, з протигазом у потяганому підсумку,
й передав переляканому зі сну Йоні
вогняний меч, наказавши обороняти
від носатих британських лінкорів смарагдові води
Одеси – південного Єрусалиму революції.

Незважаючи на те, що *Йона Якір* – ім'я реальної особи, автору вдалося надати імені радянського військового діяча значення біблійного пророка завдяки першому компоненту поетоніма – *Йона*. Автор створив химерну історію, у якій пророк *Йона* йде творити революцію “з льюісом на плечі та попелом Господнім у серці”. Тобто у зв'язок вступають семантично протилежні пропріальні одиниці: *Йона Якір*, чие ім'я пов'язується із революцією, Червоною Армією, радянщиною, що в принципі протистоять будь-яким релігійним проявам; і *Йона* – біблійний пророк. Унаслідок такого творчого переосмислення автор творить цілком нову історію й цілком нового персонажа.

Подібні, на перший погляд, непосредувані комбінації часто вириваються у постмодерних авторів. Зокрема, одним із персонажів «Перверзії» Ю. Андруховича є Джон-Пол Оширко, чие ім'я, без сумніву, указує на приналежність до англomовної культури, прізвище – до української. Цікавий той факт, що в програмі семінару місцем

його походження вказана Ямайка – це натяк на іншого Андруховичевого персонажа Козака Ямайку, який у своєму імені поєднує українське й неукраїнське. Водночас комбінація *козак Ямайка* звучить цілком органічно – завдяки співзвучності, читачеві одразу спадає на думку козак Мамай.

Інше поєднання власних назв, що бентежить читача, використовує С. Жадан у поезії «Лукойл»:

То як, – радяться, – ми
спорядимо нашого брата
в його довгий шлях
до осяйної Валгали Лукойлу?

Для творчості С. Жадана в цілому властиве поєднання несподіваних речей, наприклад, любові й економіки. Комбінація *Валгала Лукойлу* цікава тим, що теж поєднує протилежні речі. Валгала – (зі скандинавської ‘рай для воїнів’) – у германо-скандинавській міфології житло бога Одіна, де після смерті спочивають воїни. Лукойл – російська нафтова компанія. І хоч поєднання даних поетонімів – піднесеного з буденним – контрастне, однак водночас і органічне за фонетичним звучанням: *Валгали Лукойлу*. Крім того, назва *Валгала* підкреслює значимість утраченого «бійця» компанії. Подібного роду утворення – «Кастро Донбасу» (вірш «Гриби Донбасу» С. Жадана) поєднує поняття, далекі не лише за значенням, а й географічно, хоча важко стверджувати протилежність компонентів й абсурдність їх поєднання («Кастро Донбасу веде партизанів / крізь туманні грибні плантації / до Азовського моря»). Назви *Валгала Лукойлу* й *Кастро Донбасу* звучать іронічно, тому й комічно.

У багатьох випадках комізм досягається внаслідок взаємодії пропріальних одиниць твору з їх найближчим контекстом. Розглянемо це явище на прикладі Жаданового вірша «Марadona».

Вірш «Марadona», у якому йдеться про реальну особу, починається словами:

Той, хто продавав кокаїн Марадоні,
і той, хто підносив губку із оцтом<...>

Уже сам початок містить потужний натяк на відому постать християнського світу. А якщо ще врахувати знаменитий гол футболіста, який він забив рукою, про що потім заявляв, нібито це була «рука Бога», то постать Марадони набуває рис божества світового футболу. По суті, *Марadona* й *Ісус* – єдині пропріальні одиниці поезії, які утворюють обрамлення, адже завершується вірш рядками:

Як говорив Ісус, розкинувши руки, –
Я ще повернуся, суки.

Комізм досягається використанням обценної лексики в близькому контексті з іменем Божим (у ролі прямої мови останнього) і поєднання імені Марадони з алюзіями на Святе Письмо. Останні рядки поезії містять щонайменше чотири алюзії. По-перше, Ісус, який розкинув руки, – це очевидно статуя Ісуса Христа в Ріо-де-Жанейро (Бразилія), у Південній Америці. (Батьківщина футболіста – Аргентина, що межує з Бразилією). По-друге, фразу “я ще повернуся” можна трактувати і як пророцтво другого пришестя Христа, і як відому фразу з фільму «Термінатор» – “I’ll be back”. Третя інтерпретація “я ще повернуся” може стосуватися самої футбольної кар’єри героя, який неодноразово кидав спорт і потім повертався.

Комізм у поезії виникає за рахунок нашарування кількох алюзій і поєднання піднесеного імені (Ісус) з низьким стилем (“Я ще повернуся, суки”) та земного імені (Марадона) з біблійними алюзіями (губка з оцтом). Можна припустити, що за авторським задумом імена *Ісус* і *Марадона* називають одну й ту ж особу або ж осіб з подібною вагою в суспільстві. Проте водночас існує і контраст між Мараданою й Ісусом як між низьким і високим, на якому і вибудовується комічна ситуація.

Не можна не зауважити роль поетонімної опозиції для творення комічного у вірші «Кривава баня у Фастові». Однак, крім самої опозиції, важливе значення відіграє абсурдна номінація, коли характеристика об’єкта номінації суперечить назві:

На станції працювали два бари – бар «Пролісок»
і бар «Страшний суд».
І все було добре
в «Страшному суді» – білі скатертини, попільнички
з пивних банок, кредит для постійних клієнтів.
Натомість темні і незрозумілі
речі діялись у «Проліску» – холодному і вогкому,
ніби цвинтарний склеп.

У вірші «Сталь і ніжність» комічний ефект досягається завдяки контрасту адресата мовлення та предмета мовлення та завдяки кореферентній номінації і епітетам. Зокрема, власна назва *Осама* у світлі подій останніх десятиріч говорить про терориста № 1, тоді як у «Сталі і ніжності» Осама постає у зовсім іншому світлі:

Коли заокеанська хижа брама
громадилась в проваллях висоти,
смагливий хлопчик з іменем Осама
худобу виганяв за блок-пости.

Водночас автор глузує із прийомів соцреалізму – віршів на зразок “*Все починається в житті з малого – / З зернини хліб, з промінчика – зоря. / І Ленін теж*

важку свою дорогу / Почав також колись із букваря". Адресат розповіді – без сумніву, росіянин, якого автор уміло контрастує з «хлопчиком Осамою»:

А ти постійно в нетверезім стані,
тобі що Комі, що Узбекистан.
Ну що ти бачив у своїй Рязані
окрім матрьошок, що ти бачив там?!

Натякаючи на терористичну діяльність хлопчика Осами, С. Жадан вводить у текст іще одне ім'я – *“Стезя його д'гори важка і довга, / йому з дитинства не до балачок, / він теж дивився фільми про Кінг-Конга / і щось там нотував в записничок”*. Кінг-Конг – персонаж однойменного фільму 1933 року, чи не найвідомішими кадрами з якого є момент, коли Кінг-Конг трощить хмарочоси Нью-Йорку, що на асоціативному рівні можна ототожнити з діяльністю терористичної організації Аль-Каїда, очолюваної Осамою бен Ладеном.

І врешті, завдяки підбраному епітету, насмішливо-іронічно звучить назва терористичної організації: *“Цвіте в віках червона аль-Каїда!”* Згаданий рядок висміює пафосну лірику, зокрема, радянську.

Слід звернути також увагу на те, що опозиція виникає у самій назві твору – «Сталь і ніжність», яка дублює назву збірки Павла Тичини, що відзначається суттєвим домінуванням творів соцреалізму з сумнівним естетичним значенням.

Комізм «Сталі і ніжності» виникає завдяки включенню сучасних імен та назв у тексти, що імітують пафос радянської епохи. Дещо подібна ситуація виникає завдяки пародійності у поезії «І найменша дівчинка в Чайна-тауні», де автор закликає: *“Ридай тоді за мною, / морська незрима капуста Америки, / так як умієш лише ти одна, / так як умієш лише ти одна”*. Згадані рядки служать аллюзією на відому пісню *«Don't cry for me, Argentina»* – не плач за мною, Аргентино. Поява у поезії С. Жадана «морської капусти» нівелює, висміює пафос первинного джерела, а вживання поетоніма *Америка* (замість *Аргентина*) обумовлюється власними назвами, вжитими на початку твору: *Чайна-Таун, Мангетен*.

Свою роль у створенні гумористичного ефекту відіграють парні власні імена, що називають реальних осіб, які належать до зовсім іншої епохи, ніж та, яка змальована в художньому творі: зокрема, у поезії С. Жадана «Мінздрав» персонажі порівнюються із Кирилом та Мефодієм:

А чоловіки були схожі на просвітителів Кирила і
Мефодія – як просвітителі Кирило і
Мефодій, вони були в довгих халатах
і тримали в руках історії хвороби,

схожі на перші перекладні Євангелія.

Більшого комізму ситуації надає контраст високого й низького стилів, яким говорять персонажі:

Блаженне ім'я Господне, – говорив
Кирило. – Блаженні руки його,
з яких ми отримуємо хліб наш щоденний.
Сестра-сучара, – перекладав Мефодій
кирилицею. – Знову зажилила морфій.
Маляву треба писати, а то без понту.

Водночас не слід забувати, що імена Кирила й Мефодія в першу чергу асоціюються з їх видатною роллю у створенні слов'янської мови й літератури, а найперше у створенні слов'янської кириличної абетки. Гумор у згаданому уривку полягає ще й у тому, що кириличний «переклад» звучить абсолютно вульгарно порівняно з «оригіналом». Тому вірш містить і прихований натяк на культурну відсталість слов'ян.

Загалом, як уже можна було зауважити, поезії С. Жадана властиві абсурдні поєднання, що в підсумку виявляються не такими вже й абсурдними. У поезії «Малий сидів так довго, що змінилася Конституція» однією з зовнішніх характеристик центрального персонажа була “голова Сталіна над лівим соском, мов голова Івана Хрестителя”. Витатуйована голова Сталіна – одна з типових для свого часу ознак ув'язнених. Однак сам факт відокремленості голови від тіла наштовхує на іншу чи не найвідомішу постать, якій відсікли голову – Іоанна Хрестителя. З іншого боку, навіть близьке сусідство імен *Сталін* та *Іван Хреститель* створює в читача відчуття абсурдності, адже Сталін – очільник найбільшої у світі комуністичної імперії, що завзято боролася з будь-якими виявами релігії, а Іван Хреститель – відома постать християнського світу. По суті, поетоніми *Сталін* й *Іван Хреститель* утворюють поетонімну опозицію, проте поєднання їх порівняльним сполучником створює ефект оксюмору, що має певний комічний відтінок.

Подібне явище можна простежити у поезії «Михаил Светлов»: поетоніми, що належать до різних, по суті, світів стають в один ряд:

Твоє чорне-чорне волосся,
довше за коридори *Рейхстагу*,
довше за чергу на *Мостиськах*,
довше за прізвища угорських депутатів.

Абсурдність та комізм у поезіях С. Жадана взаємопов'язані, особливо коли поетонім уживається у невластивому контексті. Наприклад, у вірші «Він був листоношею в Амстердамі»: “*Церкви московського патріархату / знімають ероки і славлять Джа*”. Навіть не зважаючи на значну деградацію священнослужителів, читач сприймає як

нереальне те, що християнська церква поклоняється растафаріанському божеству Джа, яке звичай асоціюється із наркокультурою, що і створює ситуацію комізму.

Отже, можемо відзначити суттєву роль поетонімів та зв'язків між ними у формуванні комічного у художньому творі. По-перше, вагомим є зв'язок опозиції, у якому перебувають подібні референти, названі подібними іменами. По-друге, комізм у текст вносить різновид поетонімної опозиції – оксюморон, утворений внаслідок поєднання власних назв, що належать до різних стилів мови: високого і низького. Такий оксюморон може також виникати при поєднанні назв, що втілюють в мові протилежні поняття і явища. Суттєвим елементом творення комічного є і пародійність, за якої у відверто пародійні тексти вводяться імена, що належать іншій епосі, ніж ті, що у первинному тексті. У цілому ж, ключовим у творенні комічного у творі С.Жадана є контраст, вживання власних назв у абсурдних для них контекстах, що дозволяє отримати дійсно тонкий гумор. Загалом усі згадані прийоми творення комічного можна пов'язати із рисами постмодерної літератури, у якій поєднуються і взаємодоповнюються полярно протилежні істини, химерно переплітаються високі і низькі стилі і рясніють численні алюзії на твори минулих епох.

Проблема творення комічного засобами поетонімних зв'язків досить перспективна, а подальші дослідження можуть стосуватися інших типів зв'язків між власними назвами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурковська Л. Д. Власна назва як засіб комічного / Л. Д. Бурковська // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2009. – Вип. 4. – С. 24-26.
2. Жадан С. Марadona / С. Жадан. – Харків: Фоліо, 2008. – 169 с.
3. Жадан С. Ефіопія / С. Жадан. – Харків: Фоліо, 2009. – 121 с.
4. Жадан С. Капітал / С. Жадан. – Харків: Фоліо, 2009. – 797 с.
5. Жадан С. Вогнепальні й ножові / С. Жадан. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 160 с.
6. Карпенко Ю. О. Ще раз про гумористичний принцип включення онімів у текст / Ю. О. Карпенко // Записки з ономастики. – 2005. – № 8. – С. 67-78.
7. Пиркало С. Що в прізвищі? / С. Пиркало // Авторська колонка. – К. : Нора-друк, 2007. – С. 96.
8. Шумейко О. А. Мовні засоби творення комічного в сучасній українській поезії (на матеріалі творів другої половини ХХ століття): автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. А. Шумейко. – Харків: Б.в., 2007. – 20 с.

9. Шумейко О. А. Лексичні засоби творення комічного у творчості В. Стуса // Вісник Харк. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія: Філологія. – 2012. – № 1014. – Вип. 65. – С. 50-55.

Гаврилюк И. С.

СОЗДАНИЕ КОМИЧЕСКОГО СРЕДСТВАМИ ПОЭТОНИМНЫХ СВЯЗЕЙ В СТИХАХ С. ЖАДАНА

В статье освещено средства создания комического при участии поэтонимов. Выяснено, что комическое может возникать вследствие взаимодействия поэтонима с его ближайшим окружением, в том числе и другими поэтонимами. В частности, одним из таких средств является контраст имени и його его ближайшего окружения, вызванный стилистическим конфликтом. Подобным к упомянутому явлению является оксюморон, образованный поэтонимами, называющими референтов, которые воплощают конкурирующие силы, либо же оксюморон, образованный стилистически несовместимыми поэтонимами. К средствам создания комического также преналежат несоответствие внутреннего содержания поэтонима (а, следовательно, и ожиданий читателя) авторской характеристике референта и оппозитивные связи между подобными референтами, названными подобными поэтонимами.

Ключевые слова: поэтоним, комическое, поэтонимные связи, стилистический конфликт, оксюморон, поэтонимная оппозиция.

Havryliuk I. S.

CREATION THE COMIC BY THE MEANS OF THE POETONYMIC RELATIONS IN THE POETRY BY S. ZHADAN

The article dwells on the means of the comic creation with the help of poetonyms. It is found out that the comic can evolve due to the interaction of the poetonym with the immediate environment, including other poetonyms. In particular, one of these means is the contrast of the name and its immediate environment caused by the stylistic conflict. Similar to the mentioned phenomenon is oxymoron formed by the poetonyms which nominate the referents embodying rival forces, or formed by the stylistically incompatible poetonyms. Among the means of creation the comic we also distinguish contradiction between the inner meaning of the poetonym (and thus, the reader's expectations) and the author's characteristics of the referent, as well as oppositional relationship between the similar referents nominated by the similar poetonyms.

Key words: poetonym, the comic, poetonymic relations, stylistic conflict, oxymoron, poetonym opposition.

(«Східноукраїнський лінгвістичний збірник», вип. № 16, 2015, С. 35-43).